

Balassi Bálint, az első magyar „nyugatos” költő

„Ungarus sed impius” (!)

Jankovics József

2004-et, Magyarország Európai Unióhoz csatlakozásának évét a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézete és a Balassi Bálint Intézet javaslatára a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, illetve a magyar kormány Balassi Bálint Emlékévvé nyilvánította.

Hogy miért éppen ezt az esztendőt fogadta el a kormány, s mivel érdemelte ki a magyar reneszánsz költészet e kiemelkedő, ám mégis homályba burkolózó alakja, hogy a politikus és államférfi Kossuth Lajos, Deák Ferenc és II. Rákóczi Ferenc, a magyar történelem e meghatározó tényezői után az ő emlékezetének, egy ma talán kevesek által olvasott költő előtti tisztelgésnek szentelje ezt az ország és a nemzet számára sorsfordító évet?

Erre próbálunk megválaszolni a következőkben.

Az irodalomtörténészek vélekedése szerint Balassi Bálint fellépése, az európai költészethez való korszerű kapcsolódása épp oly nagyjelentőségű, kopernikuszi fordulatot hozott a magyar irodalomba, mint a modern Európához fűződő intézményes kötődésünk: új formákkal, új ideológiai tartalommal s új nyelven egy új minőséget hozott létre. Manapság szokás - mint Kőszeghy Péter, Balassi műveinek egyik jelenkori kiadója teszi - Balassi szerepét Jézus Krisztuséhoz hasonlítani: ő előtte is volt magyar költészet, mint Jézus előtt is történtek események, volt történelem, ám az „időszámítás” mégis velük kezdődik. Fellépésük után és következtében forradalmi változások mentek végbe.

Hogy ezt a nyilván önök között sem mindenki előtt ismerős költőt minél alaposabban megérthessük, nem tekinthetünk el életeseményei előszámlálásától, s egy kicsit bele kell őt helyeznünk

korába, a XVI. század második felének magyarországi viszonyai közé is. Balassi Bálint (Zólyom, 1554. október 20. - Esztergom, 1594. május 30.), már e dátumok is jelzik, hogy születésének 450. évfordulója, mely egyben halálának is évfordulója, adta az ötletet, hogy 2004-et az ő költői teljesítménye fel- és megbecsülésének szenteljük. Balassi életéről sokat tudunk ugyan, de mégis keveset. Néha hosszú esztendőkön át nincs is adat róla, azt sem tudjuk, Magyarországon volt-e ezekben az adathiányos időkben, vagy Európát járta, netán peregrinált valamely külszági egyetemre.

Balassi János protestáns főúr, felsőbányavidéki főkapitány fiának neveltetéséről ugyanis csupán annyit tudunk, hogy a híres egyházi énekszerző és az *Ördögi kísértetek* írója, az evangélikus prédikátor Bornemisza Péter volt házitanítója. Fennmaradt az a tankönyvül használt Volaterranus-enciklopédia, amelyből tanultak, s amely mindkettőjük kézírását, a gyermek első tollpróbálgatásait és a gondosan olvasó tanár marginális jegyzeteit megőrizte számunkra. 1565-től néhány évet valamelyik nürnbergi középiskolában töltött az ifjú Bálint. Felsőfokú tanulmányairól jelenleg nincs tudomásunk, de az életrajz fehér foltjai kitölthetők lennének egy külföldi, esetleg olasz egyetem meglátogatásával.

Apjának összeesküvés koholt vádja - az *Egri csillagokból* elhíresült Dobó Istvánnal együtt vádolták meg hamisan török kapcsolatokkal - miatt Lengyelországba kellett menekülnie, ahova Bálint is követte, s ahol tízegynéhány éves korában szülei vigasztalására lefordította Michael Bock német lutheránus prédikátor művét, a *Beteg lelkeknek való füves kertecskét*, amely 1572-ben Krakkóban meg is jelent. Ez Balassi Bálint egyetlen műve, amely még életében nyomdafestéket látott. (A sors iróniája, hogy a könyvecske Sárospatakon őrzött unikum példánya ma szovjet hadizsákmányként a Nyizsnij Novgorod-i könyvtár raktárában található, s jó egy évtizede igyekszünk róla egy hasonmás kiadáshoz legalább mikrofilmet szerezni, sikertelenül.)

Lengyelországban, a lengyel főnemesség udvari köreiből is pallérozhatta költészeti ismereteit Balassi, de valójában a Báthoryak erdélyi fejedelmi udvara volt számára az igazi tanuló iskola, ahol az olaszos típusú udvari étellel, zenével, színi előadásokkal, divattal és etikettel megismerkedhetett, amit jelentősen gazdagított Báthory István lengyel királlyá választása után (1576), az ő krakkói udva-

rában szerzett tapasztalat. Költészetének mélyebb megismeréséhez még szükséges tudni életrajzából, hogy apja halála után különféle jogi bonyodalmak, és nagybátyja, Balassi András birtokszerző kapzsiságamiatt Bálintnemjuthatott jogos tulajdonához. Katonának kellett állnia, hogy megmaradt birtokai mellett megélhetését biztosíthassa. Várkapitányságra vágyott, de arra a Habsburgok megbízhatatlannak tartották, ezért be kellett érnie alacsonyabb beosztással különféle végvárakban. Katonai pályafutásának legfontosabb időszaka a hősiességéről híres Eger várában töltött három esztendő (1579-1582), ahol ötven lovaskatona hadnagya volt. Kiemelkedő katonai érdemekkel nem dicsekedhet - öccse, a nem sokkal a Bálint halála után elesett Ferenc ilyen képességét magasabbra becsülték a kortársak -, jóllehet hírnevét azzal is szerette volna megalapozni. Kisebb törökellenes portyázásokon számos alkalommal részt vett, vásárütésekre maga is vezette katonáit.

Ezek az évek valójában nem sok alkalmat kínáltak a vitézség bizonyítására, mert ideiglenesen béke volt a török és a bécsi udvar között. Ha voltak is kisebb csetepaték, csatározások, összecsapások, azok célja igazából a katonai erények gyakorlása, az ösztönök ébren tartása, illetve az udvar által késedelmesen fizetett zsold pótlására szolgáló zsákmányszerzés volt. Ezért aztán Bálint csak más típusú, békés zsákmányszerzésben reménykedhetett: a gazdag hozományú házasságban. Élete és költészete jelentős hányadát egy ilyen nász létrehozásának szentelte. Ám az efféle meggazdagodási kísérlete is kudarcok sorozata: legfőbb szerelme s egyben lukratív terveinek céltáblája, Losonczy Anna másnak adta kezét s vele dúsz hozományát, s amikor megözvegyült, és Bálint újra reménykedhetett, Anna akkor is biztosabb egzisztenciát választott, mint a költő-hadnagyé volt. Szorult helyzetében unokahúgát, az éppen megözvegyült Dobó Krisztinát veszi feleségül (1584 karácsonyan), s rögtön el is foglalja hozományát, Sárospatak várát. Igaz, onnan a meglepetéséből magához tért őrség még aznap kiakolbolítja, úgy, hogy lakodalmát is egy városi polgárnál kell megülnie. Ezzel a meg gondolatlan akciójával újabb megpróbáltatásai kezdődnek: a vár királyi zálogbirtok, amelynek erőszakos elfoglalásáért fej- és jószágvesztésre ítélik. Házasságát vérfertőzésnek nyilvánítják, s pert zúdítanak a nyakába. 1586-ban katolizált. Végül felesége

is megcsalja, házasságát is érvénytelenítik, noha közben egy fiuk is született. S ekkor jött el a várva várt alkalmas pillanat. Volt szerelme, Anna 1587 őszén megözvegyült, őt elválasztották feleségétől, jogos hát reménye, hogy újfent megindított szerelmi ostroma ezúttal sikerrel végződik. De, mint már említettük, bár az özvegy elfogadta az irodalmi udvarlást, újfent kikoszarolta a versszerzőt (1589). Aki számára nem maradt más hátra, mint hogy a lengyelországi törökellenes háborúban szerzendő érdemeiben bízva hazájából kibújdosson (1590). Végül ez a reménye is megcsalta, ott sem tudott katonai érdemeket és biztosabb megélhetést szerezni, mert a hadjárat elmaradt, nem volt szükség zsoldosokra.

Még egy rövid tanulási-elmélkedési szakasz következett életében a braunsbergi lengyel jezsuitáknál (1591), majd hazatérve részt vesz az 1593-ban meginduló tizenötéves háború törökellenes akcióiban. Egyik fontos vállalkozása ennek a végvárat visszafoglaló harcnak az Esztergom bevételére irányuló várostrom, ahol 1594. május 19-én egy török puskagolyó eltalálja mindkét combját. Bár a családi feljegyzés szerint a golyó csontot és forgót nem sértett, a német orvosok hozzá nem értése vagy gondatlansága miatt a seb elfertőződik, s Balassi Bálint egy fájdalmas orvosi beavatkozás után, valószínűleg vérmérgezés következtében, iszonyú kínok között május 30-án meghal. Ekkor jegyezte fel róla egy idegen katona az „Ungarus sed impius” (magyar, de istentelen) jellemzést. Ez utóbbi persze csak a felszín, a látszat, halála előtt nem sokkal Campianus vitairatát, a Tíz okokat fordítja és bűnbánó zsoltárt ír. Gyóntatója, Dobokay Sándor jezsuita szerint halálát megelőzően Vergiliust idézi és Krisztus katonájának vallván magát, mély keresztény hitéről tesz tanúbizonyságot.

Költőnk is kora gyermeke volt, enfant terrible, fékezhetetlen reneszánsz egyéniség. A végletek embere, aki a legfinomabb érzelmi rezdüléstől a legdurvább erőszakos megmozdulásig terjedő széles skálán mozgott. Szülővárosának polgárai már neve hallatán is összeborzadtak, a fürdőben felpozozta a mellé ülni és vele szemtelenkedni merészülő polgár-íjjút, a mezőn asszonyokat hajkurászott, katonatársaival tivornyázott, vásárokat ütött, szekérszám hordták el kótyavetyére, árverésre a fegyverrel szerzett magyar és török javakat. A viselkedését illető vádakat azonban hatalmas nemesi büszkeséggel, óriási öntudattal utasította vissza: „írták azt

énmagam felől, hogy néminemő asszonyállatot szabad utánban nem csak megfertőztettem, hanem még ugyan megfosztottam volna. Erre azt felelem, hogy hazuttak tisztességemben praktikáló ároló kurvájok és beste kurvafiajok." Vagy: „írták azt is, hogy én éjjelnappal iszom, és hogy én mind szolgálóimmal öszve Sybaritica életet viselek; ebben is hazudtak mint tisztességemnek, pór fita fentő híres kurvájok, mert mi soha természet ellen nem élünk, sőt az Sybaritica élet minemű legyen, Isten abba bizonságom, hogy soha nem tudom. Hogy vígan laktunk, nem tagadjuk, de mi azzal sem bírót, sem más polgárt meg nem bántottunk, abban pedig, az én italomban, mi ellenek lehetett nekik, soha nem tudom, holott sem a kurva anyjuk gyapjú szekér borát, sem az kurva bestia atyjok keresményét nem ittuk, hanem az magunkét költettünk." Valószínűleg azért illették hamis vádakkal, hogy a hirtelenharagú, harcias szellemű, nemesi előjogait a polgárokkal szemben rátartian védő költőt távoltartsák maguktól. Erkölcseiről tanúskodik költőtánítványa, Rimay János: „Benne ugyanis a paráznság és harag bűnén kívül aligha találunk bűnt vagy más tűrhetetlen vonást és még haragja is olyan volt, hogy abból ómaga is kigyógyulhatott volna..."

Kora gyermeke volt hát, de nem kegyetlenkedő - ha török rabjáért késve fizették a váltságdíjat, ő is utasította szolgálait, hogy húzzák ki szerencsétlennek egyik fogát, csakúgy, mint kortársai tették. Hozzáteszi azonban, hogy nem kegyetlenségből döntött így, s megtiltja szolgálainak, hogy a török foglyok talpát is vejjék, amint az, úgy látszik, szintén általános gyakorlat volt a korban. S ő is mindent elkövetett - kortársaihoz hasonlóan - vagyona gyarapításának érdekében, kivéve azt az egyet, amiről unokatestvére, Balassa Menyhárt oly hírhedté vált: a köpönyegforgatást. Ő haláláig kitartott, még ha fenntartásai voltak is vele szemben, a magyar királyság érdekeinek és végvárainak védelme mellett. El is szegényedett, s e fölötti szegényében, olasz ruhában, hogy rá ne ismerjenek, az óceánon túlra akart bújosni. Nem jutott messzire, élete vége felé roppant találóan jellemzi valós léthelyzetét: „Engem penig az jó királ az nemzetemnek (családomnak) s magamnak is jó szolgálatjáért, sok költségéért ím csigává teszen, mert sohonnai vagyok és ez egy lakóhelyem is elkelvén tőlem, csigává kell lennem, hátamon leszen házam: Amely jámbor csigát kíván, bár ne kapálja az szőlők tövét érte, hanem egyék én bennem ezután,

mert én innetova csiga leszek." Nem marad számára egyéb pénzszerzés, mint - elképzelni is nehéz, egy magyar főúr számára - a ló-kereskedelem. „Mihent (a vevő) ott megadja az árát, ottan Érdélbe megyek enmagam is lovat venni esmét az pénzzel. Én az vén cigánként csak cseréléssel élek ezután, mert látom, hogy a jó királnak nem kellek."

E kis biográfikus kitérő remélhetőleg felrajzolta Balassi költészete mögé azt az egzisztenciális háttérrel, amely alapján jobban megvilágosodik maga a költői életmű is. Az ugyanis nem más, mint egy lírai önéletrajz. Benne az egyes versek utólag ciklusokba rendezve, mintegy artisztikusan átköltve, már-már mitológiai dimenzióba transzponálva jelenítik meg Balassi Bálint valóságos élettörténetét, szerelmi-udvarló próbálkozásait és azok kudarcait. Három egymást kiegészítő, egymással szorosan összetartozó síkon jelenik meg ez az élettörténet, a szerelmi, az istenes és a vitézi tematikájú versek csoportjaiban. Balassi mindhárom területen tudott radikálisan újat, az addigiaktól, az előtte járóktól eltérőt alkotni, mind verstechnikai, mind ciklus-illetve kötetszervezői, mind pedig szerelemideológiai téren, amiként tette a szubjektív vallásosság hangjának megteremtésével és a vitézi élet, a hazaszeretet hiteles, sajátosan egyéni ábrázolásával.

Nézzük most már, mi volt az az újszerűség, egyediség, amellyel élesen elkülönült elődeitől és kortársaitól, mi az, amiben első volt a magyar irodalomban, milyen tulajdonságai miatt nevezhette őt Babits Mihály az első nagy „nyugatos" költőnek? „Oly költőnél, mint Balassa, akinek legfontosabb történeti szerepe talán az ősi magyar formák nyugat-európai ízzel és kultúrával való gazdagítása volt, s aki így költészetünkben mintegy az első nagy 'nyugatos' (dicső sor, nemes irány, melyhez legnagyobb költőink szegődtek!): bizonyára különösen érdekelhetnek az irodalmi hatások és kölcsönzések is, költészetünk fájának e régi, próbálgató gyökérveresei Nyugat felé" - állapította meg éles szemmel Babits, felfedezvén, hogy Balassi költészete: szintézis. Az ősi magyar formák továbbéltetése és a nyugati költészeti-kulturális hagyománnyal való felfrissítése. Ahogy Németh László is észrevette és kiemelte Balassi korabeli modernségét, szintetizáló képességét, költészet-megújító törekvését: „... minden formát és minden költői képet magába szív, úgyhogy majdnem minden verse új versforma s minden verse a

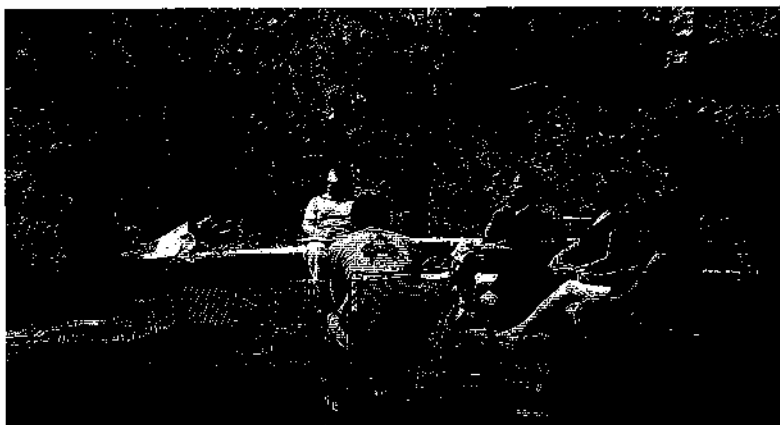
magyar költészet határainak új kiterjesztése." Nagyon fontos ez a megfigyelés: a magyar költészet új határainak kijelölése, a régi határok kiterjesztése. Amíg Németh Lászlónál az „új” jelző jut domináns szerephez, addig a Balassi-élet és -életmű legalaposabb ismerője, Balassi monográfusa és írásai kritikai kiadásának sajtó alá rendezője, Eckhardt Sándor annak szinonimáját, az „első”-t hangsúlyozza. A felfedezőt, a megteremtőt, az úttörőt látja benne. Hosszú listát állíthatunk össze Eckhardt és követői megállapításaiból, amely ezt a kezdeményező szerepet bizonyítja. Maga Eckhardt nem kevesebb mint tizennyolc alkalommal használja az „első” jelzőt 1941-es és nemrég hasonlóan újra megjelent Balassi-biográfiájában! S ezt még kiegészíti a „zseni”, a „teremtő”, a „felfedező” epitheton ornansokkal, minősítő jelzőkkel. Általuk mind a kronológiában, mind pedig az értékhierarchiában kijelöli Balassi helyét! Jelezve tudatos alkotó-teremtő-kezdeményező feladatvállalását, költői programjának újszerűségét, valamint műveinek új poétikai-esztétikai minőségét.

Mindezt már a tudós kortárs-tanítvány, Rimay János is felismerte, amikor azt írta mesteréről: „... mint az sas az több apró madarak előtt, úgy ő minden magyar elméjek előtt az magyar nyelvnek dicsősége fundamentomába való állásával felette előhaladott.” S a magyar nyelv kiművelésében, költői nyelvvé alakításában való elvitathatatlan elsőségét és érdemeit igen érzékletes metaforákban jelzi a kortársak, és örökíti meg a kései utókor számára. A korábbi vagy az egykorú átlagversek döcögős nyelvezetét, nehézkes és egyhangú kifejezőmódját tekintve Balassi máig ható nyelvteremtő erejét mi sem jellemezhetnénk találóbban: „Mutathatnék Mária király és királné Asszony - a Mohácsnál szerencsétlenül járt II. Lajos felesége - kézibe forgott oly Imádságos Magyar könyvecskét is, aki minden magyarságával és tudományával savanyu fekete kökénye sem lehetne ennek az szép pirossággal gyönyörködtető, tudomány ékességivei elvegyített, teljes magyarságú megért édes cseresznyének...”

Balassi Bálint költői tevékenységének legfontosabb ismerve, hogy a mindent legyőző szerelmet, ezt a Magyarországon az idő tájt olyannyira titkolt, szégyellt és ostorozott világi érzést védelmébe véve, először állította költészete és a magyar költészet középpontjába. Klaniczay Tibor szerint „Balassi költészetének

kulcsát ezért szerelmi verseiben kell keresnünk, emberi és költői fejlődését elsősorban a szerelmi költemények vizsgálata alapján kell feltárnunk és értékelnünk." Természetesen írtak előtte is Magyarországon trágár vagy illedelmes szerelmesverset, udvarló célzatú virágéneket - jóllehet, ilyen természetű terjedelmesebb szöveget nem ismerünk -, de ő volt az, aki megteremtette a nőhöz való új viszonyt egy udvari-lovagi szerelemideológia és szerelemkultusz jegyében. E viselkedésmódnak is csak halvány jeleit találjuk ő előtt. A nőt piederasztálra állította, istennőként kezelte, akinek a férfi csak rabja lehet, jobb esetben szolgálja. Ez Horváth Iván szerint az első nyugati lírikusokkal, a trubadúrokkal rokonítja Balassit: „Balassi az első magyar reneszánsz költő és az első magyar trubadúr." Pirnát Antal viszont abban látja Balassi világirodalmi rangját, „...hogy az európai irodalomban ő az utolsó igazi lovagi költő, aki a lovagi életformát és a költészet formarendszerét még nem olyasfajta anakronisztikus szerep gyanánt ölti magára, mint La Mancha lovagja az ő rozsdás páncélzatát." A trubadúrokon kívül jelentős szerepet játszott még szerelmi költészetének képi és kifejezésbeli rendszerének alakításában a petrarkista hagyomány - amely részben magába foglalta a trubadúr előképeket is -, amely akkorra már-már kötelező sablonjaival nemzetközi vándor-toposzkincset hozott létre. Ám sablonos jellege miatt mechanikussá vált, kiürült. Balassi költői tehetségéről beszédesen vall, hogy ő ezt is szellemmel, lírai erővel, őszinte szenvedéllyel tudta megtölteni, hitelessé tenni s a nemzetközi átlag fölé emelni.

Az erre a petrarkista hagyományra is épülő nyugat-európai tudós humanista költészet volt az, ami 1583-84 táján megtermékenyítette-átformálta Balassi Bálint írásművészetét. Ekkor jutott ugyanis kezébe a Párizsban 1582-ben megjelent *Poetae tres elegantissimi* (Három igen kiváló költő) című újlatin antológia, benne három 16. századi, majdnem kortárs humanista költő, a görög Michael Tarchaniota, latin írói nevén Marullus, a nápolyi Geronimo Angeriano (Angerianus) és a holland-belga Everaerts, Johannes Secundus verseivel. Ők több szempontból is átformálták Balassi szemléletét. Tőlük tanulta el, hogy a versszerzés igazi alapja a fikció, az irodalmi műnek nem a valóságot kell leképeznie, hanem annak égi mását. Amint Ovidius Corinnának, Secundus Júliának, Angerianus Coeliának nevezte szerelmét. Ez utóbbi két nevet

Angolnyelvű program a magyar irodalomról

Készülünk a szalonna sütésre

Balassi is átvette tőlük, s legfőbb szerelmét, Losonczy Annát Júliának, egy máig azonosítatlan hölgyet pedig Coeliának nevezte el, akikhez élete vége felé Fulvia társult. Ahogy egy kis szerelemkatalógus jellegű epigrammájában írta:

Lettovább Júliát s letinkább Céliát ez ideig szerettem,
Attól keservesen s ettől szerelmesen vígan már búcsút vettem,

Most Fulvia éget, ki ér bennem véget, mert tüzén meggerjedtem.

Petrarka és az újlatin költők példája nyomán, először a magyar világi költészetben, Balassi is ciklusokba szervezte-rendezte verseit, amelyek így együtt jóval többet jelentettek, mint külön-külön. Erősítették, magyarázták egymást, narratológiai térbe, epikus láncolatba kerültek a lírai versek, s ekként már képesek voltak egy folyamat, egy szerelem alakulása folyamatának ábrázolására. E ciklusokról azt sejtí az irodalomtudomány, hogy valaminő számmisztikái rendszer határozza meg összeszervezésüket.

Így jött létre a Losonczy Annához írt versekből a Julia-ciklus, melynek célja az imádott hölgy meghódítása volt, petrarquista modorban, az udvari szerelem kifinomult nyelvén és képrendszerével, a klasszikus és az újlatin szerzők imitálásával. A 25 versből álló ciklus a tényleges szerelem történetének hangulati-érzelmi hullámzását, az udvarlás különböző fázisait a fellángolástól az elutasításig, reményét és reménytelenségét tükrözi mesterien. Bennük Balassi kiválóan elegyíti a mitológiai-retorikus mozzanatokot, amellyel az égi, istennői szférába emeli szerelmesét, valamint a közvetlen személyes élményen alapuló élettényeket, amelyekkel viszont a földi szférába, elérhető közelségbe hozza az imádott nőt.

Kegyesség, kedvesség, ékesség, édesség épen mind benne látszik, Tekintet, nyájasság, okosság, vidámság rajta nyilván meglátszik, Ő szépség formája, illik minden módja, mert mennybélinek tetszik.

S amikor csalódottan felismeri, hogy Júlia nem válaszol a hozzáküldött udvarló verses levelekre, vagyis hiábavaló, mert eredménytelen az irodalmi ostrom, elhatározza, hogy nem említi többé már Júliát versül, azaz nem ír hozzá több szerelmes verset. S valóban, a kötetben ott is ér véget a Julia-ciklus.

Ugyanígy szervezett Célia alakja köré is egy tíz költeményből álló ciklust, ám az már a beteljesült szerelem letisztultabb hangú és szerkezetű, harmonikusabb, képekben jobban tobzódó, légiesebb költészete.

Mint az kevély páva verőfényen hogyha kiterjeszti sátorát,

*Mint égen szivárván sok színben horgadván jelent esőre órát,
Célia oly frissen, újforma sok színben mégyen táncban szaporát.*

*Mint nap szép homállyal fejér felhő által verőfényét terjeszti,
Oly gyenge világgal vékony fátyol által haja színét ereszti
Célia befedvén, s mellyen tündökölvén drága gyémántkereszti.*

Külön ciklussá szerveződtek istenes énekei is. A tizenkilenc istenes vers részint zoltárparafrázis, részint eredeti szerzetetésű, istennel alkudozó, perlekedő hangú válságlíra, a „lélek háborgásának kivetítői”. Rokonságot mutat szerelmi költészetével, hiszen frazeológiájuk közös gyökerű: az istenszeretet kifejezés-kincse átment a világi szerelem nyelvi toposzaiba. A magyar vallásos költészetbe is tudott Balassi új hangnemet, új jellegzetességet hozni. Kortársai, a prédikátorköltők általánosító, bibliai témákat többnyire didaktikusán, szürkén megverselő beszédmódjával szemben az ő személyes líraisága átizzítja a költeményt, bűnbánata őszinte, indulatai erősek, szenvedélye elsöprő, s mindezt formailag kiérlelt, kidolgozott versek révén hozza a címzett, Isten, tudomására, s juttatja el az olvasóhoz.

A halála előtt szerzett 51. zoltár döbbenetes képekkel von párhuzamot az elüszkösödő seb és a rút bűn bűze között:

*Végtelen irgalmú, óh, te nagy hatalmú Isten, légy már kegyelmes!
Onts ki mindenestől jódot rám kebledből, mert Iá, mely
veszedelmes*

*Bűnöm miatt lelkem, ki titkon rág engem, mert nagy sebbel
séreelmes.*

*Mosd el rólam immár, kit lelkem alig vár, mosd el bűnöm rútságát,
S együtt a rút hírrel, mint rút bűzt, enyészd el förtelmem büdös
szagát;*

Esmérem vétkemet, kiért nap engemet rettent, mutatván magát.

Balassi, a reneszánsz ember, szintén Petrarca nyomán, felfedezi a természetet is. Nálunk először: tavasz-énekeiben és a harcmezőn megelevenítő verseiben részint trubadúr vagy vágáns témákat imitál, Marullust fordít - de micsoda különbség van a két költő

léthelyzete között: „Marullus poéta azt deákul írta, ím, én pedig magyarul, /

Jó lovam mellett való füven létemben fordítám meg deákbúi, /
Mikor vígan lagnám vitéz szolgálommal, távozván bánátimtól.”

Balassi ezúttal ismét a személyes tapasztalat élményével gazdagítja a humanista költői ujjgyakorlatot. A természeti élményből fakadó szilaj örömet, a végvári vitézeknek a hosszú, tétlen tél után a tavaszi-pünkösdi megújulás feletti ujjongását, a harcos vitézeknek a természettel való együttélését képes érzelmileg is megjeleníteni. E néhány tavaszköszöntő verse miatt Balassit az oktatás sokáig katonaköltőként igyekezett elfogadtatni az ifjúsággal, a „Vitézek, mi lehet ez széles föld felett szebb dolog az végeknél?”-kezdetű versét szinte mindenki hallotta-olvasta már. Pedig jószerével ez az egyetlen katonaéneke, a vitézi élet kegyetlen szépségeit életképekben megörökítő verse. Szépsége abból is fakad, hogy egyik legtökéletesebb szerkezetű alkotása. A végvári hétköznapok és környezet himnikus szárnyalású dicsérete és a vitézi virtus humanista erkölcsi vezérlő elve, „az jó hírnév és az szép tisztesség” magasztalása harmóniában állnak egymással e filmszerűen pergő költeményben.

*Ellenség hírére vitézeknek szíve gyakorta ott felbuzdul,
Sőt azon kívül is, csak jó kedvűi is vitéz próbálni indul,
Holott sebesedik, öl, fog, vitézkedik, homlokán vér lecsordul.*

*Veres zászlók alatt lobogós kópiát vitézek ott viselik,
Roppant sereg előtt távol az sík mezőt széllyel nyargalják, nézik;
Azpárduckápákkal, fényes sisakokkal, forgókkal szép mindenik.*

*Jó szerecsen lovak alattok ugrálnak, hogyha trombita riadt,
Köztök ki strázsát áll, ki lováról leszáll, nyugszik reggel, hol
virradt,
Midőn éjten-éjjel csataviseléssel mindenik lankadt s fáradt.*

*Az jó hírért, névért s az szép tisztességért ők mindent hátra
hadnak,
Emberségről példát, vitézségről formát mindeneknek ők adnak,
Midőn, mint jó rárók, mezőn széllyel járók, vagdalkoznak,*

futtatnak.

Balassi versei abban is tervszerű, tudatos újításra való törekvésről árulkodnak, hogy akusztikailag, zeneileg jobb, szebb hangzásúak, kidolgozottabbak, mint elődeié. Részben azért, mert a korabeli magyar dallamokon kívül hol horvát, hol lengyel vagy román, esetleg éppen török dallamra íródtak, Balassi nyolc nyelven beszélt, de van köztük Jákob Regnart-szerzemény, német villanella, padovai vagy szicíliai táncnóta. Virtuóz verstechnikájának ékes bizonyítéka e változatos versforma-gazdagság. Nótajelzései a korabeli olvasók, akik a valóságban inkább hallgatók, számára fontos ritmikai fogódzók, a mai zenészeknek pedig megkönnyítik az autentikus előadást.

Másfajta zeneisége is van Balassi verseinek, s ez pedig az önállóan kidolgozott sor- és strófászerkezet, az úgynevezett Balassi-strófa ritmikájának és akusztikájának köszönhető. E versszak 3 darab 3-as tagolású, 19 szótagú sorból áll: 6/6/7, 6/6/7, 6/6/7. Rímképlete: a a b, c c b, d, d, b. Vagyis a túl hosszúnak érzett 19 szótagú sort belső rímekkel tagolta, ritmikusabbá és a fülnek könnyebben befogadhatóvá tette. Hármasszótagú sor hármasszótagú strófában, valószínűleg ez is Balassi kedvelt számiszertikus szerkesztési elvéről tanúskodik. A világirodalomban nem alkalmazták ezt a strófászerkezetet, s rajta kívül csak később egyre szaporodó követői, epigonjai használták e versformát.

E strófát ő hozta létre, úgy, hogy az Eurialus és Lukrécia című széphistóriát magyarító Sárospataki Névtelentől - aki a hosszabb költeményt Sárospatakon, az „úr gomboskertében” szerezte 1577-ben, s aki egyesek szerint magával Balassi Bálinttal azonos! - átvette a 19 szótagos sorokat, s belső rímekkel hármasszótagúsávé tette őket. Hallgassuk meg, milyen akusztikai változásokat hozott Balassi teremtő hallása. Az Aeneas Sylvius Piccolonimi (a későbbi II. Pius pápa) novelláját verses széphistóriává alakító Sárospataki Névtelen még ilyen 19 szótagos sorokból álló strófákat ír:

*Hogyha nem találom eleit, megöli nagy bússultában magát,
Azvagy az ablakon a szerelem miatt aláhagyítja magát;
Látom, hogy nem nézi sem hírét, sem nevét, sem penig az ő urát.*

A Balassi-strófa akusztikailag tagoltabb, dallamosabb:

*Hajnalba szépülnek fák, virágok, füvek, harmaton ha nap felkél,
Cseng szép madárszózat. vígan sétál sok vad, reggel, hogy elmúlt
éjél,
Újul zöld bokor is, de nékem akkor is dolgom csak gond, bú,
veszel.*

Amikor már túl egyhangú volt számára a kötött dallam, új fejlődési szakasz kezdődött nála, szintén jelentős újítást hozva a magyar irodalomba. A Célia-ciklusban a Balassi-strófa állandósul, a szerkezet rövidül és áttekinthetőbbé válik, viszont eldobja a dallam mankóit, már nem ír a versek elé nótajelzést, Balassi költészete elmozdult a még modernebb hangzás, a szövegvers irányába.

Balassi bravúros rímelése is előtte ismeretlen jelenség a magyar irodalomban. Főként monoton ragrímeket alkalmaztak, vagy, ami még rosszabb, s amit a kiváló zsolrtárfordító Szenczi Molnár Albert is kifogásolt, a korabeli versekben „számtalan az vala, vala, vala”. E formai és tartalmi újításokon túl igen fontos műfaji újdonsággal is meglepte a magyar irodalmat Balassi alkotói géniusza. Cristoforo Castelletti L'Amarilli című pásztorjátékának olaszból való lefordítása 1588, tehát a Julia-ciklus keletkezése körül, ugyancsak úttörő vállalkozás. Úttörő részben azért, mert előtte ilyen műfajt magyar nyelven nem ismerünk, s újító, mert női olvasóközönségre számít, hiszen az erdélyi asszonyoknak ajánlja a drámát, sőt egyenesen legfontosabb olvasójának, Júliának meghódítására szánja művét: „...boldogítson immár meg valaha az igaz lelkem áldozatjáért ennyi sok kínvallásom után; bévén szegén fejemet az ő kedviben s nagy szerelmiben”. Ez a nyílt hang ugyancsak elképzelhetetlen őelőtte. Mestere, Bornemisza Péter Elektra-tragédia fordítása után Balassi, ahogy ő nevezi, „új formát”, új műfajt, a pásztorjáték-típusú komédiát honosítja meg irodalmunkban. Ezzel a szerelmi és féltékenységi bonyodalmakat, ármányt és igazságszolgáltatást virtuóz módon elegyítő játékkal azt akarja megmutatni, hogy „magyar nyelven is meglehetne az, ami egyéb nyelven meglehet”, valamint azt, hogy „mint merült el az magyar nemzet az szerelemben”. Vagyis, ahogy Zrínyi Miklós mondta: a magyar nemzet sem alábbvaló más nemzeteknél, amit másutt meg tudnak csinálni, arra mi is képesek vagyunk.

Ehhez a Balassi-által felébresztett nemzeti öntudathoz társul az

az addig példátlan költői öntudat is, amellyel neveti és megveti utánczóit, akik még arra sem vigyáznak, hogy ügyetlenségükben legalább versei ritmusát ne rontsák el, s amely öntudat arról tanúskodik, hogy tisztában van költői helyével és értékeivel, teljesítménye újszerűségével és fontosságával. Ez jogosítja fel arra a tudatosan vállalt vezér-szerepre, hogy kísérletet tegyen a magyar irodalom intézményesítésére azáltal, hogy új műfajt honosít meg, s azáltal, hogy irodalmi vitát folytat más szerzőkkel, vagy hogy a köréje gyűlt „nyolc ifjú legénnyel”, Pallas magyar ivadékaival költői versenyt rendezzen, vagyis afféle költői akadémiát szervezzon maga körül. Végül pedig hogy megbízza legjobb tanítványát, Rimay Jánost szellemi emlékműve építésével, életműve gondozásával és megjelentetésével. Sajnos, ez utóbbi nem valósult meg.

Amilyen kudarcos kalandsorozat volt Balassi személyes magánélete, ugyanolyan tragédia kísérte költői műveinek sorsát, befogadás- és hatástörténetét. Versei életében nem jelentek meg, Maga kezével írt könyve kéziratos kötete pedig elkallódott. Hogy költői neve mégis fennmaradt, az annak köszönhető, hogy istenes verseinek néhányát, tanítványa, Rimay János vallásos költeményeivel együtt a protestáns énekeskönyvekben számtalanszor ki-nyomtatták, sőt egyet még a nagyhatalmú Pázmány Péter esztergomi érsek a katolikus énekeskönyvbe is felvett.

Az utókor tehát jószerével vallásos, istenes versek költőjeként tarthatta őt számon, ám költői érdemei, kvalitása így is sokaknak feltűnt a 17-18-19. század folyamán. Balassi tehát kiemelkedő és vitathatatlan hatással volt a 17. század magas és közköltészetére egyaránt. Főként a szerelmi tematikában. Hogy hogyan tehette ezt, ha munkái addig nem láttak nyomdafestéket? Úgy, hogy a Maga kezével írt versgyűjtemény kézirátát lemásoltatta, s a másolatot is újramásolták. Így jutott el „Balassi Bálint Fajtalan éneki” címmegjelöléssel Zrínyi Miklós könyvtárába, s az összeesküvő Wesselényi Ferenc bibliotékájába is, ahol viszont a 17. század másik költőóriása, a máig sem kellően méltányolt Gyöngyösi Istvánra lehetett hatással. A kézirat egy példánya még a 18. század végén is felbukkant Ráday Gedeonnál, hogy aztán teljesen eltűnjön a szem elől, szinte a teljes Balassi-életművel együtt. Az a Balassi-oeuvre és -kép, amellyel ma rendelkezünk, csak 1874-től alakulhatott napjainkig. Akkor fedezte fel ugyanis Deák Farkas történész

Radványban, a Radvánszky család könyvtárában. Összes versei 1879-ben jelentek meg először, Szilády Áron gondozásában. Szép magyar komédiája megjelent ugyan 1610 körül, ennek azonban mindössze egy négy lapnyi töredéke került elő, s az is csak 1899-ben vált ismertté. Kéziratban fennmaradt változatát, mely alapján a modern kiadásai készülnek, 1958-ban Bécsben találta meg egy szlovák kutató.

Azóta Balassi Bálint hatalmasat lépett előre a befogadás, a megismerés és a megbecsülés útján. Száznál is kevesebb versével, Szép magyar komédiájával és prózai íásaival kitörölhetetlenül beírta nevét a magyar irodalom aranykönyvébe, s máig tartó hatását mi sem mutatja jobban (s a Balassi-év is ezt segítheti elő nagymértékben), minthogy költészete egyre jobban és mélyebben beépül a köztudatba, s a róla alkotott irodalomtudományi kép is egyre hitelesebb és pontosabb lesz. Ugyanerre vall az is, hogy olyan kiváló költőink, mint Szepesi Attila, Zalán Tibor vagy Nagy Gáspár, és még sorolhatnánk a neveket, napjainkban is előszeretettel használják az általa létrehozott s róla elnevezett Balassi-strófát. Énekelt versei pedig egyenesen reneszánszukat élik, már a jövő olvasói, a fiatalok is dúdolják őket.

Táncolnak a táncházban